

Emberi jogok? Mi végre?

Leszek Kołakowski

Nem titkolom, arra szeretném ösztönözni magamat is, másokat is, hogy vegyünk komolyan fontolóra egy meglehetősen sikamlós kérdést: nem helyezhetnénk-e el az emberi jogokról szóló ENSZ-deklarációt, a történelemből ismert más hasonló deklarációkkal együtt, a tiszteletre méltó emlékek tárházában, és nem élhetnék-e egész elviselhetően e deklaráció nélkül, sőt talán elviselhetőbben, mint ahogy jelenleg élünk? Amivel nem a benne foglalt tisztos óhajokat kívánom itt elvitatni, inkább aziránt vannak kétségeim, miért jó ezeket az óhajokat emberi jogokként kodifikálnunk.

Az a kifejezés, hogy „jogom van” ehhez vagy ahhoz, egyszerűen annyit tesz, hogy kötöttem egy megállapodást, amely szerint én vagyok az egyik fél („jogom van elutazni ezzel a vonattal, mert jegyet vettem rá”), a jogosultságom alapja pedig az az általános alapelv, hogy a megállapodásokat be kell tartani; ezt az elvet nyilván nem kell egy még általánosabb elvvel megindokolni, mondjuk, a tízparancsolatra való hivatkozással vagy azzal az aligha vitatható szemponttal, hogy ha ezt az alapelvet nem tartjuk be - legalább a magunk tökéletlen módján -, akkor a közösségi élet teljességgel lehetetlenné válik. Gyakran, amikor azt mondom, „jogom van”, implicite nem egy aláírt szerződésre hivatkozom, hanem valamely kialakult szokásra. („Jogunk van tudni, mit csináltál ilyen késő este”, mondják a szülők az önféjú kislánynak; „Nincs jogom ellenőrizetlenül tovább adni az X. magánéletét illető pletykákat” stb.). Néha a „jogom van” azt jelenti, hogy valamire nagy szükségem van („jogom van pihenni az egész napos nehéz munka után”), s meggyőződésem, hogy mások kötelesek ezt számomra lehetővé tenni.

Nem nehéz rájönnünk, hogy az 1948-ban elfogadott *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának* más az értelme; olyan általános, elvont és kivételt nem ismerő jogokról van szó, amelyek minden emberre vonatkoznak. De az imént idézett különféle jogosultságot minden nehézség nélkül levezethetjük az elvont jogból: ha valaki nem engedne felszállni a vonatra, noha én megvettem a jegyet, a tulajdonom ellen követne el merényletet, s a tulajdonhoz való jogomat a 17. törvénycikk garantálja; ha valaki akadályozna munkám utáni megérdemelt pihenésemben, az a 24. törvénycikkben biztosított jogaimat sértené stb.

De végső soron mi az értelme e harminc törvénycikkbe foglalt jogi garanciának? Az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozat* által deklarált jogok - mindössze három ilyen van - lényegbe vágóak, tudniillik a Teremtő ruházott fel e jogokkal bennünket, így hát mindannyian magunkban hordozzuk őket (az élethez, a szabadsághoz és a boldogságra való törekvéshez való jogot) ama isteni dekrétum alapján, amely nem vonható kétségbe. Az, hogy e jogok boldog birtoklói vagyunk, tényszerű kijelentés, ám az is ténynek nevezhető, hogy jogerős tulajdonosa vagyok a kezemben tartott ceruzának. Az ENSZ-deklaráció viszont egy szóval sem említi, hogy Isten vagy a természet ruházott volna fel bennünket mindazon jogokkal, amelyeket felsorol. Akkor mit jelent, mondjuk, az a kijelentés, hogy az elvégzett munkáért jogom van a méltó díjazásra? Ez így most bizonyos tényállást akar közölni, ám egyúttal egy metafizikai megállapítást is téve, nem várt módon ellátva engem bizonyos vonással, amelyet ugyanúgy viselek, mint azt, hogy két fülem van? Ha e híres dokumentum szerzői valóban erre gondoltak, ha valóban egy ilyen tényszerű körülményt kívántak leszögezni, el kellett volna árulniuk, honnan tudják, hogy az emberi nem tagjaként az adott harminc

tulajdonság hordozója vagyok, hasonlóan az összes többi emberhez, beleértve ebbe - bár ezt a dokumentum nem jelenti ki egyenesen - nemcsak a ma élő, hanem a világ kezdetétől a végéig megszülető valamennyi embert.

Ha viszont az emberi jogok regisztere nem interpretálható ilyen bátran metafizikai megállapításként, akkor mit jelent egyáltalán? Tételezzük fel, hogy a szerzők véleményét megfogalmazó normatív szöveggel van dolgunk, amely szerint jobb lenne, ha én is, mások is méltó díjazást kapnánk a munkánkért, továbbá ha a világ úgy általában jobb lenne, és sehol senkit önkényesen nem tartóztatnának le és nem kínoznának meg. Ha azonban így van, akkor a Nyilatkozat egyszerűen megfogalmazóink kívánságait sorolja fel, és még ha osztozom is kívánságaikban és én is azt szeretném, hogy a világ legyen jobb és nem rosszabb, abban az értelemben, ahogy a Nyilatkozat sugallja, nem köthetem magam ahhoz, hogy e kívánságok alapvető igazságok lennének, ami a metafizikai értelemben vett „jogokra” feltétlenül áll. A leggyakorlatiasabb vagy legtudományosabb beállítottságú ember sem tiltakozhat az ellen, ha az emberek megfogalmazzák az óhajaikat, sőt ő maga is megfogalmazhatja a maga óhajait, igaz, azt nem jelentheti ki, hogy ezzel valamiféle alapigazságot hirdet.

Létezik azonban az „emberi jogoknak” egy harmadik lehetséges értelmezése is. Azok a történelemből ismert fontosabb dokumentumok, amelyeket e jogok előzményeinek tartunk, mint a *Magna Charta*, később a *Habeas Corpus* Angliában, a *neminem captivabimus* Lengyelországban vagy a nantes-i ediktum Franciaországban, mind egyszerűen korlátozó rendelkezések, amelyeket az államnak vagy inkább az uralkodónak tekintetbe kellett vennie, vagyis a hatalom kényszerű restrikcói, amelyeket akár közvetlen nyomásra, akár kötelező jelleg nélkül, de a király különböző okokból elfogadott. Olyan törvényekről van tehát szó, amelyekkel az alattvalók, elsősorban a nemesek, védekezhetek az uralkodói önkénnyel és erőszakkal, no meg az adókkal szemben. Ami nem azt jelenti, hogy ezek az előírások afféle örökérvényű mózesi kőtáblák lettek volna; az is lehet, hogy ilyesminek kell felfognunk az emberi jogokat a mi Nyilatkozatunkban is.

Végtére is az említett rendelkezések olyan engedmények voltak, amelyeket az uralkodók többé-kevésbé önszántukból adtak, s kézenfekvőnek tűnt, hogy korrekcióra is szorulhatnak, de akár érvényteleníthetik is őket, mint ahogy előbb-utóbb ez is lett a sorsuk. A *Magna Charta* 1215. évi törvénybe iktatását követően már az első évtized során módosították, a közben lezajlott társadalmi és politikai változások következtében számos definíció érvényét veszítette, s ma már legalább egy esetben az egykor biztosított szabadság nem érvényes (nevezetesen, hogy békeidőben bárki letelepedhet Angliában); a *neminem captivabimus* sem volt változatlanul kötelező a lengyel történelem során, a nantes-i ediktumot pedig néhány évtized múlva visszavonták. Ezek a törvények vagy dekrétumok mégsem maradtak nyom nélkül, valamiképp be lettek kódolva a közösségi emlékezetbe, s kiindulópontul szolgáltak bizonyos későbbi törvényekhez, így például a *Magna Charta* az amerikai *Függetlenségi Nyilatkozathoz*. Akadtak olyanok is, mint a lengyel nemesi kiváltságok, amelyek viszont ártalmas szerepet játszottak.

*

Nincsenek kényszerítő érvek, hogy jogi formába kelljen öntenünk mindazon követelményeket, amelyeket az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata* tartalmaz; ugyanakkor nagyon is vannak érveink, hogy minden effajta előírásról lemondjunk.

Ha létezik olyasmi, hogy emberi jogok, akkor e jogoknak eleget kell tenniük bizonyos kritériumoknak.

Először is a jogosultság olyasmi, ami csak egyes személyre vonatkozhat, minden egyes személyre, nem pedig a közösségre, a nemzetre, a törzsre vagy akár az egész emberiségre. Természetesen

minden törzsi konfliktust, minden követelést és minden sérelmet ma az emberi jogok fogalmaival írunk le. Ez és ez a földterület történelmi örökségünk és csakis a minket illet - ezt halljuk valamennyi konfliktusban álló féltől. De egyéni vágyainkat is, amelyek hasonlóképp ütköznek egymással, mint naponta tapasztaljuk, e keretek közt szoktunk kifejezni. Hogy a fiataloknak ne lenne joga rockot hallgatni, ha ahhoz van kedvük? És a szomszédoknak talán nincs joga éjjel csendben aludni, minden zaj és lárma nélkül? De nemegyszer az én saját vágyaim és szükségleteim is konfliktusba kerülnek egymással. Nem tartozik-e az emberi jogaim közé, hogy szennyeztelen, természetes környezetben éljek? Minden bizonnyal. De nincs-e jogom gépkocsit venni és akkor használni, amikor akarom, nincs-e jogom repülőgéppel utazni vagy bőségesen igénybe venni az elektromos energiát, amelynek előállításához rengeteg szén vagy kőolajat kell elégetnünk? Csakhogy ez mind - az autó, a repülőgép, az erőmű - szennyezi a környezetet, azaz sérti a jogaimat. Az efféle bajokra egyszerű a recept: intézze a kormány úgy a dolgokat, hogy minden kényelmem meglegyen, ám eközben a természetes környezet se károsodjék. Vagy a kormány nem így kíván eljárni? Akkor viszont a kormány nem számol az emberi jogokkal.

Nem elegendő tehát kijelentenünk, hogy csak az egyént illetik meg a jogok, úgy kell leírni a dolgot, hogy annak az egyénnek a jogai, aki én vagyok, ne ütközzenek annak az egyénnek a jogaival, aki te vagy. Hogy csináljuk ezt? Ha minden súrlódást el akarunk kerülni, arra csak egy megoldás kínálkozik: a saját jogaimat tekintve enyém a döntés, a többiek igényei viszont, amelyek ütközhetnek az enyémmel, lényegtelenek. Ehhez pedig elég elrendelni, hogy én legyek a világ királya.

Számolva azzal, hogy a világ ilyen ideális berendezésére nem nagy az esély, meg kell békülnünk azzal a körülménnyel, hogy az egyes emberek igényei az emberi jogok nyelvén kifejezve elkerülhetetlenül ellentmondásosak, s arra valók a jogintézmények, hogy segítségükkel, kompromisszumok útján, minden erőszak nélkül megoldjuk az egyes igények ütközését.

A következő feltétel, hogy tudniillik az emberi jogok eszméjét általánosan alkalmazzák, így fest: minden olyan esetben, amikor valakinek a jogait megsértik, vagy valaki észreveszi a jogsértést, meg kell állapítani, hogy ki a tettes. Vannak esetek, amikor ez nem ütközik nehézségbe. Amikor valakit megkínóznak vagy jogtalanul letartóztatnak, megtalálhatók a meghatározott személyek vagy hivatalok, akik vagy amelyek ilyesmire engedélyt adtak. Hasonlóképp, ha például az állam halálos ítélettel sújt, mert megváltoztattam a vallásomat - ahogy ez az iszlám országokban szokás -, megjelölhetők azok a személyek vagy hivatalok, amelyek a jogsértésre alkalmas jogalkotásnak szerzői és végrehajtói.

Más a helyzet viszont, ha munkanélküli lettem, amely az említett Nyilatkozat szerint emberi jogot sért, nevezetesen a munkához való jogomat. Tudjuk, hogy a komolyabb mértékű munkanélküliség ma szinte minden államra drámai és fájdalmas lidércnyomásként nehezedik. Ha létezne is azonban a munkához való elidegeníthetetlen jog, akkor is követelmény, hogy megállapítsuk, adott esetben ki a munkanélküliség okozója, és az okozót kell kényszerítenünk, hogy a munkanélkülinek adja vissza a munkahelyét. Csakhogy a munkanélküliség különféle gazdasági és társadalmi folyamatok következménye, s nincs olyan különálló intézmény, amely akkora hatalommal rendelkezne, hogy ezeket rendeletileg eltörölje. Megkövetelhetjük és meg is kell követelnünk a kormánytól, hogy lépéseket tegyen a munkanélküliség csökkentésére és biztosítsa a munkanélkülinek a minimális szociális ellátást, de az a helyzet, amikor senki sem keres állást, csak totális rendszerben állhat elő. A megfelelő díjazáshoz való jog, amely összhangban van az emberi méltósággal és elviselhető életet biztosít a dolgozónak és családjának, aligha váltaná ki bárki ellenkezését, az a kérdés csupán, hogyan szerezhetnénk neki érvényt a nyomor kiterjedt birodalmában, főleg Afrikában, Latin-Amerikában és Ázsiában. Ha arról álmodozunk, hogy az emberiség egyszer nyomor és éhezés nélkül, szerencsétlenség és rabság nélkül, háború és erőszak nélkül fog élni, akkor olyasmiről beszélünk, amire felettébb szükségünk lenne, de nem sok értelme van mindazon javakat, amelyeket

magunknak és másoknak kívánunk, megkülönböztetés nélkül emberi jogoknak nevezünk, azokat is, amelyeket az állam törvényei biztosíthatnak, és azokat is, amelyek csak hosszú és nehéz történelmi folyamatok eredményeként valósulhatnak meg, vagy úgyszólván teljesen lehetetlenek.

*

További feltétel, amely nélkül az emberi jogok értelmüket veszítik, az is, hogy a kedvezményezettek tudatában legyenek annak, hogy rendelkeznek e jogokkal. Ezt a kérdést gyakran felemlégetik az állatok úgynevezett jogai kapcsán. Az az érv, hogy a patkányoknak és a svábbogaraknak azért nincsenek jogaik, mert nem képesek felfogni, hogy rendelkeznek ilyen jogokkal, látszólag elvethető azon az alapon, hogy akkor a csecsemőknek sincsenek jogaik. Valóban, a csecsemőknek nincsenek jogaik, ám ebből nem következik, hogy megölhetjük vagy megkínozhatjuk őket; nincsenek jogaik, nekünk, felnőtteknek viszont vannak kötelességeink velük szemben: táplálnunk kell őket, védelmeznünk a veszélyektől és a szenvedéstől, felnevelnünk, hogy részt vehessenek a kultúrában. Ez a mi erkölcsi kötelességünk, nem pedig a csecsemők jogai; itt a kötelezettségek és az igények egyensúlyáról szó sem lehet. Azaz jobb, ha az emberek közti kapcsolatokat illetően a kötelességekről beszélünk: ez sokkal pontosabb, világosabb nyelv, amely jóval kevesebb alkalmat kínál a visszaélésre, mint amikor a jogainkat emlegetjük.

Hogy vannak-e erkölcsi kötelességeink az állatokkal szemben, az külön kérdés, amit itt nyugodtan mellőzhetünk, megelégedve annak az úgy tűnik, nyilvánvaló szempontnak a megemlékezésével, hogy az emberiség nem maradna fenn sokáig, ha nem pusztíthatná el a számára veszélyt jelentő állatfajokat, hogy a vegetarizmust nem lehet erkölcsi normának nyilvánítani, ha megpróbálnánk rákényszeríteni az emberiséget a vegetáriánus diétára, az csak az éhínséghez és a háborúhoz vezetne, végül pedig hogy nem okozhatunk felesleges szenvedést az állatoknak és nem tekinthetjük őket az emberi kegyetlenség kísérleti alanyainak. Ezenkívül nem ismerünk más állati jogokat, s maguk az állatok se ismernek ilyesmit.

Ha már itt tartunk, érdemes megjegyeznünk, szemben azzal, amit egyes teológusok néha felvetnek, hogy Istennek sem tulajdoníthatunk semmiféle jogot, azon egyszerű okból, hogy nem áll módunkban sérelmet vagy kárt okozni neki, hisz ő a maga létében megrendíthetetlen, ő közöl velünk bizonyos előírásokat, amelyeknek vagy eleget teszünk, vagy nem, de ha nem teszünk eleget, magunknak ártunk, nem neki.

*

Az emberi jogok nyelve, eltérően attól, amely a kötelességeinkről beszél, nem világos és legtöbbször nem is lehetünk biztosak abban, meddig terjed az adott jog érvényessége, vagyis hogy mi a pontos tartalma. Az élethez való jog automatikusan azt jelenti, hogy a halálbüntetés megengedhetetlen? Azt jelenti, ami még rosszabb, hogy senkinek sem szabad háborúban részt vennie, azaz ha valaki az emberi jogokat elismeri, annak kötelező totális pacifistának lennie, abban az esetben is, ha a demokratikus államot barbár támadás éri, ellentmondás nélkül meg kell tehát adnia magát a barbároknak?

Minden ember elidegeníthetetlen joga, hogy részt vegyen országa közügyeiben és mindenki egyenlő eséllyel viszonyul a közzolgálathoz, tudjuk meg a 21. cikkelyből. Akkor hát az „egyenlő esély” itt automatikusan azt jelenti, hogy az öröklődő uralkodói hatalom törvénytelen, s meg kell dönteni, akkor is, ha a lakosság többségi akarata az, hogy továbbra is megmaradjon? Hány politikai fordulatot és veszedelmes forrongást várhatnánk, ha az emberi jogok elvont tételeihez alkalmazkodva erőnek erejével meg kellene változtatnunk egyes államok politikai berendezkedését? (Esetleg lenne, aki a választott királyság régi lengyel intézményét venné védelmébe, amely a mai ajánlások szellemében szintén nem egészen demokratikus, mégis jelentős lépést jelentene a

demokrácia felé. Igaz, a lengyel történelem szerint ez az államforma csak bajt hozott ránk, így hát nem sok köszönet lenne benne, de a történelem kerekét amúgy sem lehet visszaforgatni. Csakhogy ez esetben a brit Lordok Házát is fel kéne számolni!)

Minden embernek, mint kiderül, joga van a tulajdonhoz. Gondoljuk csak el, e pusztá kijelentés hány meg megoldandó problémát exponál. Annyi feltételezhető, hogy csak legálisan szerzett tulajdon jöhet szóba, azaz a tulajdonszerzéshez, a tulajdon feletti rendelkezéshez és az önkényes elkobzással szembeni védelemhez való jog. Ezen a ponton egyesek azonban megjegyzik: vannak hatalmas földbirtokkal rendelkező gazdagok, akik örökölték ezt a vagyont, amelyet évszázadokkal ezelőtt ajándékozott hálaképpen a király - még amikor az uralkodók a saját tulajdonuknak tekintették az országot - a szeretője férjének. Vajon a mai tulajdonos, az egykori szerető örököse legálisan tett szert erre a tulajdonra? Képzeljük el azokat a legalizációs eljárásokat, amelyek sikerrel számolnának le az ilyesféle ügyekkel.

És mit jelent az, hogy mindenkinek joga van birtokolni? Az következik-e ebből, amit egykor a francia szocialisták hirdettek, hogy akinek nincs tulajdona, annak kapnia kell? Mi módon és kitől? Vagy arról van szó, hogy a tulajdont egyenlő arányban kell elosztanunk? Ha ez az eszme járt volna a Nyilatkozat szerzőinek a fejében, akkor azt a fajta totális zsarnokságot kellett volna beharangozniuk, amelyben egy ilyen egyenlő felosztás egyáltalán elképzelhető, természetesen csak elméletben, mert gyakorlatilag abban az országban, ahol a magántulajdon „dialektus” felparcellázással szétesztának, egyáltalán nem létezne többé magántulajdon. Az emberi jogok listáján végül is nem szerepel ez az egyenlő felosztás, ám az egész ideológiai konstrukció oly ködös, hogy aligha csodálkozhatnánk, ha a tulajdon egyenlő elosztásának végrehajthatatlan eszméjét bárki ezen az alapon propagálná. „Én szegény vagyok, az a másik meg gazdag, tehát megsértették az emberi jogaimat” - ez az a standard reakció, amely az emberi jogok frazeológiájából nemegyszer következik.

Mindenkinek joga van biztonságban élni. Ki ne írná alá ezt a jelszót? De mit is jelent? Hogy ne öljenek meg, ne raboljanak ki, ne erőszakoljanak meg senkit, hogy ne létezzenek bűnbandák és terroristák, hogy a rendőrség tartsa kézben a dolgokat? Nyilván, bár ehhez a programhoz nem szükséges feltétlenül az emberi jogok doktrínája.

A vallásszabadság és a szólásszabadság? Igen, igen, nagyszerű eszme. De az következik ebből, hogy el kell törölni a faji uszítás és a fajgyűlölet hangoztatásának tilalmát, ami egyes országokban fennáll? Vagy ellenkezőleg az, hogy a civilizált világ szó nélkül tűrje el a hitetlenek, azaz a nem muzulmán hitűek ellen meghirdetett szent háborút?

Akik etnikai vagy politikai okokból üldöztetést szenvednek, más országokban menedékjogra számíthatnak, mondja a Nyilatkozat. Azaz az üldöztetésnek kitett tálibok Afganisztánban, a régi rezsim hívei Irakban stb.? Valójában nem számíthatok menedékjogra, ha olyasmit követtem el, ami az ENSZ alapelveivel és céljaival ellentétes. De ki dönti el, hogy mi ellentétes e célokkal? Ha fegyvert fogok az idegen hadseregre, amely megszállta a hazámat, akkor szembeszegülök az ENSZ feladatával és céljaival? Mert pontosan ez történt Afganisztánban, Irakban, a volt Jugoszláviában az amerikai vagy a szövetséges csapatok inváziójakor. Az ENSZ közgyűlése fogja megszavazni, hogy mely ország csapatai tartózkodnak jogosan vagy jogtalanul egy másik ország területén, vagy hogy kinek van igaza a számtalan afrikai polgárháborúban? Az az ENSZ, ahol az emberi jogok bizottságának elnöke nemrég a Szaddám Huszein-féle Irak képviselője volt, és ahol megvan a maguk helye azoknak a zsarnoki rendszereknek, amelyek tömegesen kínozzák és úzik el szülőföldjükről a népeiséget? Csakhogy eközben minden egyes menekült, aki menedékért folyamodik - jó okkal, minden ok nélkül, rosszhiszeműen -, az emberi jogaira hivatkozik, és úgy véli, hogy megsértették ezeket, ha az állam, amely befogadja, nem olyan lakást ad neki, amelyet ő szeretett volna, vagy egy másik helységbe irányítja, mint ahova el szeretett volna jutni. És ami

magát a fegyveres beavatkozást illeti, amelyre mindig az emberi jogokra hivatkozva kerül sor - az ENSZ áldásával vagy anélkül -, tényleg minden esetben ellenvetés nélkül támogatnunk kell? Miért épp itt, ezen a helyen, s nem másutt, ahol még rosszabb a helyzet?

*

Végül is az emberi jogok proklamálásában mi az, ami nem jó és nem konstruktív? Bizonyára nem az, hogy a nyilatkozat szerzői megbélyegzik a szolgaságot, az emberek lemészárlását, a törvény előtti egyenlőtlenséget, a vallási diszkriminációt és a közösségi életnek más, a régmúlt vagy a modern történelemből jól ismert borzalmaival.

Mi hát az emberi jogok felsorolása? Mi a Rousseau-iánus első cikkely, amely szerint minden ember szabadon, egyenlő méltósággal és egyenlő jogokkal születik, értelemmel és lelkiismerettel megáldva? Ez tipikusan egy stilisztikainak álcázott ideológiai szöveg, amely el akarja hitetni velünk, hogy csupán bizonyos tényállást kíván leszögezni, miközben senkinek sincs fogalma, hogyan lehetne szabatosan meghatározni azt a körülményt, hogy az emberek egyenlőnek és szabadnak születnek, s hogy mind értelemmel és lelkiismerettel rendelkeznek.

Mi hát, ismételjük, az emberi jogok felsorolása? Ideológiai alapon kigondolt alkotmány a világ valamennyi - volt, jelenlegi és leendő - állama számára, annak a jótékony rendszernek a tervezete, amelyben senki sem fog szenvedni és senki nem szenved hiányt semmiben, s mindnyájan testvériségben élnek. Ez a tervezet tömören így foglalható össze: a világnak igazságosnak kell lennie, és nem igazságtalannak. És kinek jutna eszébe tiltakozni ez ellen?

Egyébként is, ha valakiben ellenérzést keltene, az egyből leleplezné magát, hisz az ilyen ember csakis a jobb világ ellensége lehet, az igazságtalanság prókátora, aki arra vágyik, hogy az emberiség rabságban sínylődjék, hogy mindenütt zsarnoki kormányzás, kínszenvedés, jogfosztottság, nyomor és munkanélküliség legyen.

Ez az ideológia. A valóság más. Az emberek a legkülönbözőbb okokból ölik egymást és mindig is ezt tették, az első testvérpártól kezdve. Felettébb kétséges azonban, hogy a gyilkosságok és a háborúk megelőzésének legjobb módja-e, ha most kijelentjük, hogy mindenkinek joga van az élethez, ahelyett, hogy inkább az isteni tekintéllyel alátámasztott Tízparancsolat megfelelő pontjára hivatkoznánk, továbbá a bűnüldöző szervek hatékonyságára, hisz a legkevésbé sem számíthatunk arra, hogy e kijelentés következtében eltűnnek a háborúk a világból. Mindenesetre az a megszámlálhatatlan háború, agresszió, népiirtás, vérfürdő és pogrom, amire 1948 óta sor került, nem hajlamosít ilyen vakmerő következtetésre. Azokat az államokat kritizálva, ahol a zsarnokok vagy kiskirályok kormányoznak, természetesen emlegethetjük az emberi jogokat, de kicsi az esélye, hogy a zsarnokok szíve ettől meglágyul, s az emberi jogok e kollekciója semmiféle tanáccsal nem szolgál az ügyben, hogyan harcoljunk a zsarnokok és kiskirályok ellen.

Azoknak a törvényi rendelkezéseknek, amelyek az erőszak és a diszkrimináció ellen védelmet kívánnak nyújtani, egyáltalán nem fontos az emberi jogokra hivatkozniuk, sőt enélkül pontosabbak. Az Egyesült Államok alkotmánya, ahol teljes a vallásszabadság és ahol az egyház és az állam szétválasztását következetesen végrehajtották, nem jelenti ki, hogy a vallásszabadság emberi jog, csupán annyit állít az első módosításban, hogy a kongresszus nem hozhat olyan törvényt, amely megszabja a vallás mibenlétét vagy megtiltja annak szabad gyakorlását; kijelenti továbbá (13. módosítás), hogy a rabszolgaság nem létezhet se az Egyesült Államokban, se a fennhatósága alá tartozó területen. Ezek szabatos és világos törvényi rendelkezések, és semmivel sem lennének jobbak, ha a törvényhozók még hozzáfűzték volna, hogy itt az emberi jogokról van szó.

Az emberi jogok frazeológiája ideológiailag egyáltalán nem áll olyan erős lábon, hogy ne lehetne

felhasználni az üldözés és a terror igazolására. A francia forradalomban tomboló terror nem mondott feltétlenül ellent a forradalom kikiáltott eszméinek. Akkor leszünk szabadok, ha ellenségeinket megfosztjuk szabadságuktól, állította Adolf Hitler, többé-kevésbé Saint-Just nyomán. Valóban, ha az embernek joga van ahhoz, hogy a másik emberrel egyenlő legyen, miért ne irthatnánk ki az arisztokratákat és a gazdagokat? És a szovjet légerek nem szolgálták-e a társadalmi igazságosságot és a munkanélküliségtől való megszabadulást, a munkához való jog érvényesülését?

Az emberi jogok doktrínájának, azonkívül, hogy minden jó alapelvhez hasonlóan kiválóan alkalmazható a legrosszabb célokra, még egy sajátos veszélyes aspektusa van. Általánossá tette civilizációnkban az emberi jogok áruhájába bújtatott, végeláthatatlan követelések atmoszféráját. Bármire vágyom, bármit szeretnék magamnak, úgy vélem, hogy az az emberi jogokból következően megillet engem. Elegendő figyelemmel kísérvünk azokat a pereket, amelyeket egyesek más emberek vagy intézmények ellen indítottak saját jogaik, vagyis követeléseik teljesítése érdekében. A szociális segélyből élő azt állítja, hogy a szerelmi ajzószer ingyen jár neki, mert joga van a szexuális élvezethez. Jogom van az információhoz, s ha fizetnem kell a televízió használatáért, akkor megsértik ezt a jogomat. Az alkoholisták beperlik az alkoholgyártókat, mert azok nem figyelmeztették őket, hogy az alkohol káros az egészségre. Igaz, nem hallottam még olyan esetről, hogy egy fiatalember azért érezné sértve emberi jogait, mert egy lány nem akar vele lefeküdni, de egyáltalán nem csodálkoznék, ha előbb-utóbb efféle panasszal találkoznék. Mindezen jogos vagy megalapozatlan, érthető vagy képtelen követeléseket, amelyek akár valaminek a tényleges és fájdalmas hiányából, akár esztelen irigységből fakadnak, manapság az emberi jogok jegyében, illetve azoknak megsértéseként szokás megfogalmazni.

*

Az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban azt olvassuk, hogy az embernek joga van saját boldogságáért fáradoznia, de szó sincs benne arról, hogy az embernek joga lenne a boldogsághoz. Mi viszont abszurd módon elhittjük magunkkal, hogy jogunk van a boldogsághoz, s minden igényünket, amit a világgal szemben táplálunk, az emberi jogok elvont eszméjéből vezetjük le. Könnyű ideológia ez, amely kodifikálja és megszenteli valamennyi lehetséges és lehetetlen álmunkat.

Hisz Kant hasonlatával élve, abból a görbe fából, amiből az embert faragták, nemigen lehet egyenes dolgokat készíteni, a jogi korlátozások, tilalmak és előírások, bírságok és büntetések tehát egyszer s mindenkorra hozzánk tartoznak. Az emberi jogok regiszteréből következő különféle megszorításokra és jogosultságokra nagyon is szükségünk van, és a civilizált országok jogrendjében ezek általában szerepelnek is: jó az ártatlanság vélelme a büntetőeljárásban, jó, hogy házasságkötés esetén mindkét fél beleegyezése szükséges, jó a független bíróság, jó, hogy vallási, faji, nemi stb. szempontból megengedhetetlen bármiféle diszkrimináció.

Ezek és más hasonló rendelkezések az egyént óvják az állam, az egyházak vagy akár a társadalmi szokások túlhatalmával szemben. Mindezen tilalmakat és előírásokat azonban nem kell az emberi jogokból levezetnünk, s általában nem is innen merítik jogi alapjukat. A fentebb idézett törvénycikkek - az amerikai alkotmány kiegészítései -, amelyek garantálják a vallásszabadságot, a világi államot, a szólásszabadságot és a rabszolgaság tilalmát, nagyon is megfelelő jogi korlátozások - bár a filozófusok természetesen törhetik a fejüket e törvények elméleti alapját illetően, de jogi kodifikációként jobb és világosabb, ha nem terheljük meg olyan filozófiai vagy teológiai doktrínákkal, amilyen az egyetemes emberi jogok eszméje is. A kongresszus nem tiltja meg egyetlen vallás gyakorlását sem: ennyi elég.

*

A kételkedők és a kritikusok szemében az emberi jogok valójában a felvilágosodás ideológusai által kiötlött absztrakt ember fikciójára vonatkoznak; ez az ember független a történelemtől, nem ismeri azt és nincs is rá szüksége, a földkerekség sokféle kulturális köteléke közül egy sem köti, ez az ember maga a tiszta értelem, elvont elvek megtestesülése, s nem a nemzeti, vallási, társadalmi vagy osztálykonfliktusok és harcok konkrét résztvevője; ez az ember mintha a világ több ezer különféle nyelve és nyelvjárása közül egyet se ismerne, csak általában az emberi nyelvet, amely olyan univerzális, akár az aritmetika. Ez az ember egyetlen valláshoz vagy egyházhoz sem tartozik. Csakhogy ilyen ember nem létezik, mondják a kritikusok.

És ebben igazuk is van, csak kérdés, hogy meddig. Mert ez az ember ma még pusztán fikció, nem tudjuk azonban, milyen közel visz hozzá bennünket az úgynevezett globalizációs folyamat. De egyelőre még messze vagyunk ettől a bizonyos - bár nem jelentéktelen - számú európai és észak-amerikai akadémikus által kreált lénytől. Máris rendelkezünk viszont egy, az angol nyelvből kialakított globális nyelvpótlékkal, amelyet az idegen ajkúak könnyen elsajátítanak, de amely a kulturális tevékenységhez kevés.

A különféle szinkretizmusok és ökumenikus törekvések ellenére a vallásos hit egységét ma sem érezzük közelebbinek, mint kétszáz évvel ezelőtt, sőt inkább távolabbinak tűnik. A nemzeti és etnikai másság és önazonosság nem hogy eltűnőben lenne, de nemegyszer azt tapasztaljuk, hogy egyre erősödik, és veszedelmes katasztrófákhoz vezet.

Ez a kritika könnyen sugalmazhatja azt a lehangoló tanulságot, hogy hagyjuk hát békén az összes civilizációs hagyományt, bármilyen is legyen, ne próbáljuk beoltani a mi európai sémáinkkal, ha a mi sémáink kulturális okokból nem illenek oda, ahová szánjuk őket, vagy ha mégis sikerülne elfogadtatnunk, az csak deformált, elkorcsosult változatban lenne lehetséges. S ebből mindjárt levonható a következő következtetés is: ott, ahol zsarnokok kezében van a kormányrúd, akik tömegesen gyilkolják és kínozzák a közönséges halandókat, hagyjuk békén a zsarnokokat is, hadd folytassák ezt a gyakorlatot, azon a vidéken nyilván ez a civilizációs hagyomány; ne változtassuk meg azt a szokást sem, hogy a szülők kötik meg gyermekeik házassági szerződését, s a gyerekek, ha felnő, ezt a szerződést tiszteletben kell tartania; ha valahol a nők nem teljes jogú állampolgárok, maradjanak úgy továbbra is; hagyjuk, hogy a kislányokat barbár módon megcsönkítsák, hagyjuk, hogy a házasságtörő asszonyt megkövezzék, mert ez hozzátartozik az adott erkölcsi tradícióhoz.

Az idegen hagyomány ilyesféle tiszteletben tartását mi, akik az európai civilizáción nőttünk fel, legalábbis a legtöbbször, nem tudná lenyelni. Akkor hát állandóan a barbárok fejére kell olvasnunk a nyilatkozatunkat, arra kényszerítve őket, hogy megjavuljanak? Akár kimutatást is készíthetünk e rendkívül aktív és zajos emberjogi ideológiagyár sikereiről és kudarcairól, mérlegelve, hogy mi sikeres, és mi nem. Mint minden emberi dologban, ahol ellentétes érvek merülnek fel, a legjobb kompromisszumos megoldást keresni, amennyiben van rá kilátás. A világ továbbra is tele van sérelemmel és borzalommal, s minden felvilágosítás hiábavaló. Volt olyan zsarnoki rendszer, amelyet erőszakkal döntöttek meg, s volt olyan, amely bizonyos tekintetben megváltozott lakóinak javára, de nem attól változott meg, hogy a zsarnok szépen elgondolkozott az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatán, hanem mert a zsarnokság korábbi formája gazdasági stagnáláshoz vezetett és politikailag is gyengítette az országot. Nemes dolog, ha a női egyenjogúság kérdésében vagy az erőszak felszámolása érdekében tevékenykedünk, abban a reményben, hogy ha a barbárok civilizálódnak, akkor legalább azokban az ügyekben, amelyek a legérzékenyebben érintik az embereket, szégyellni fogják a saját barbárságukat.

Léteznek intézmények, amelyek nem hozhatók összhangba az emberi jogok e kollektívájával, mégis megérdemlik, hogy fennmaradjanak, vagy azért, mert jól betöltik a szerepüket, vagy azért, mert felszámolásuk jóval komolyabb civilizációs veszteséggel járna, mint például az európai alkotmányos monarchiák vagy akár maga a Vatikán Állam, amely egyáltalán nem felel meg az

ENSZ-nyilatkozat standardjának, de erről senki sem beszél, s nagyon helyes, hogy senki sem beszél. Bizonyos kiváltságok, amelyeknek a mohamedán országokban az iszlám örvend, szintén nem egyeztethetők össze ezzel a jogi kollekcióval, mégis tiszteletben lehet tartani, ha nem holmi gyilkos teokráciáról van szó; hasonló a helyzet az anglikán egyház privilégiumaival Angliában. Minden e kiváltságok mértékétől függ, s így az általános szabályok nem sokat segítenek.

Nem követelhetjük meg azt sem, hogy azok a szervezetek, amelyek nem képezik az államapparátus részét, a maguk belső rendjében is elfogadják az emberi jogokat, hogy például tehát a katolikus egyház ezen az alapon bevezesse a nők pappá szentelését vagy mondjon le a homoszexuális kapcsolatok elítéléséről. Utóvégre senki sem kötelezhető arra, hogy a katolikus egyházhoz tartozzon, azaz minden következmény nélkül szakíthat az egyházzal, ha annak szabályai nem kedvére valók, függetlenül attól, hogy ezek a szabályok min alapulnak.

*

Van azonban ennek a kérdésnek egy másik oldala: azok a civilizációs és szellemi károk, amelyeket az emberjogi fanatizmus okozhat. Amellett, hogy elvárjuk különféle ostoba személyes vágyaink teljesítését az emberi jogok nevében, amellet, hogy abszurd módon hiszünk a boldogsághoz való jogunkban, továbbá hogy ebből kifolyólag fennhangon sopánkodunk és másokra hárítjuk saját bajaink ódiáját, kultúránknak vannak más nemkívánatos vonásai is, amelyek elválaszthatatlanok az emberi jogokba vetett hittől. Tudjuk, hogy a szabadságot fel lehet és fel is szokták használni rossz célokra. Az, hogy mindent eláraszt a pornográfia és a szexmánia, végül is ebben a hitben gyökeredzik. A szólás- és a sajtószabadság teret nyit a különböző politikai és magánjellegű indíttatásból terjesztett hazugságoknak és rágalmaknak, ezt naponta tapasztaljuk. Az emberi jogok által biztosított jogi sémákat nemegyszer épp a nyilvánvaló bűnözők veszik igénybe, hogy elkerüljék a büntetést.

Nem állíthatjuk azonban, hogy a világban, amely a kölcsönös függőségek mindent felölelő hálózatával olyan ma, amilyen, elég biztonságos lenne, ha csupán az egyes államok törvénykönyvére hagyatkoznánk. Nyilvánvalóan szükségünk van olyan nemzetközi jogra, amely megvédi a zsarnoki rendszereket, sőt ha lehetséges, külső erővel hozzájárul ezek megdöntéséhez. Az emberi jogok nyilatkozata, amely kísérletet tett ennek megindokolására, elkerülhetetlenül tele van - már ott, ahol komolyan veszik - olyan veszélyes effektusokkal, amelyek a fogyasztói mentalitás dominálta civilizációt jellemzik, vagyis tele van azzal a sajátos kulturális neurózissal, amelyben az egyes ember akceptált határtalan falánksága együtt jár azzal, hogy képtelenek vagyunk elfogadni mások különféle okokra visszavezethető különbözőségét (ez a neurózis azt is mondja, hogy „minden különbséget tisztelni kell”, és azt is, hogy „mindnyájan legyünk egyformák”). Ilyen effektus többek közt a büntetőrendszer eredményességében bekövetkező erőteljes hanyatlás - amiről gyakran szó esik -, s ezzel párhuzamosan a bűnözés növekedése, az iskolai rend és fegyelem fellazulása. Úgy vélem, az emberi jogok nyilatkozata helyett sokkal jobb szolgálatot tenne nekünk egy nemzetközi konvenció, amely megszabná, mit nem szabad az államhatalomnak elkövetnie, tehát egy többféle korlátozást, nem pedig jogosultságot tartalmazó konvenció, vagyis nem annak a felsorolása, amit jogom van megtenni, hanem amit egyetlen államnak sincs joga elkövetni.

Mindazokra az érdekes nemzetközi szervezetekre, amelyek az emberi jogok jegyében leleplezik a jogtalanságot, a zsarnokságot, az önkényes letartóztatást, a kínzást, a cenzúrát, s amelyek világszerte igyekeznek segíteni a nyomorgó és beteg embereken, természetesen nagy szükség van, s ezek továbbra is működhetnének az említett konvenció keretei között. Ahhoz, hogy az emberek kínzását elítéljük, nem kell arra hivatkoznunk, hogy ez ellenkezik az emberi jogokkal, mint ahogy a betegség és a nyomor ellen harcolva sem kell arra hivatkoznunk, hogy a természetes emberi vágyainkkal ellentétes betegség és nyomor az emberi jogokkal is összeegyeztethetetlen. A jó és a

rossz egyszerű, hagyományos megkülönböztetése épp elég ahhoz a konvencióhoz, amelyről itt szó van.

Közismert logikai alapelv, hogy igaz állításból csak igaz állítások következhetnek, míg hamis állításból, egyaránt következhetnek hamis és igaz állítások. Ez egybevág azzal, amit a józan ész mond. Másképp néz ki az erkölcsi értékek és normák világa, illetve ezek eredményessége, amelyek nem a formális logikai konklúziót, hanem a történelem logikáját követik. S eszerint a rosszból ugyanúgy következhet rossz, mint jó, s a jóból is egyaránt következhet jó is, rossz is. Soha ne feledkezzünk meg erről, amikor a felvilágosodás sugárzó hitéről és az emberi jogok eszméjének jótékony következményeiről gondolkodunk.

FORDÍTOTTA: PÁLYI ANDRÁS